

Dit document is opgesteld naar aanleiding van het deelprogramma Wederopbouw van de visie Erfgoed en Ruimte en is een nadere uitwerking van de kernkwaliteiten zoals die genoemd zijn in bijlage 3 van de Visie Erfgoed en Ruimte.

Breda

Heuvel

Toonbeeld van de wederopbouw

Inhoud

Wederopbouw: tonen van een tijdperk *pagina 2*

Methodiek en leeswijzer *pagina 3*

De wederopbouwperiode *pagina 4*

Introductie Heuvel *pagina 5*

Stedenbouwkundige analyse *pagina 7*

Combinatie van moderne en traditionele stedenbouw en architectuur *pagina 12*

Hoge kwaliteit van de architectuur en inrichting openbare ruimte en het groen *pagina 16*

Groepering van buurten rondom pleinen *pagina 21*

Kernkwaliteitenkaart *pagina 24*

Begrippenlijst *pagina 25*

Wederopbouw: tonen van een tijdperk

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft in 2011 dertig wederopbouwgebieden geselecteerd uit de periode tussen 1940 en 1965. In deze periode is een groot deel van Nederland opnieuw ingericht. Dat gebeurde op een totaal andere manier dan vóór de oorlog. De geselecteerde gebieden geven met elkaar een goed beeld van hoe er gedacht, gebouwd en ingericht werd en kunnen worden beschouwd als toonbeelden van de Wederopbouwperiode. Ze onderscheiden zich nationaal of zelfs internationaal, bijvoorbeeld vanwege de kwaliteit van de architectuur of als bijzonder voorbeeld van stedenbouw of landschapsinrichting. De Rijksdienst heeft de gebieden in drie gebiedstypen ingedeeld: de wederopbouwkeren (herstelde oorlogsschade), de naoorlogse woonwijken (planmatige-opgezette uitbreidingswijken) en de landelijke gebieden (agrarische ruilverkavelings- en landinrichtingsgebieden).

Wederopbouw is één van de vijf prioriteiten uit de rijksnota *Kiezen voor karakter*, de rijksvisie op erfgoed en ruimte die op 15 juni 2011 door de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu namens het kabinet is aangeboden aan de Tweede en Eerste Kamer (TK 2010-2011, 32 156 nr. 29).

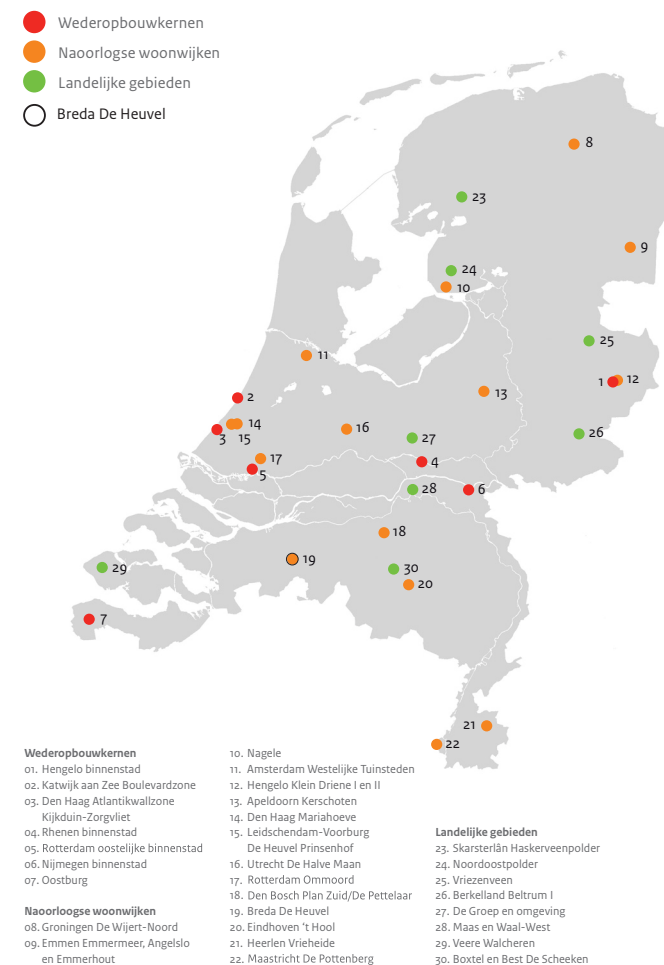
De selectie als wederopbouwgebied zorgt in de eerste plaats vooral voor meer aandacht en waardering. Daarnaast wil het Rijk stimuleren dat de bijzondere eigenschappen, de kwaliteiten van de Wederopbouwgebieden, ook in de toekomst herkenbaar aanwezig blijven en als cultureel erfgoed een rol van betekenis spelen in de ruimtelijke ordening.

In lijn met de *Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg* (TK 2009-2010, 32 156 nr. 13) wordt hier in juridische zin invulling aangegeven – niet door aanwijzing als beschermd stads- of dorpsgezicht – maar als uitvloeisel van de verplichting om cultuurhistorie onderdeel te laten zijn van de belangenafweging in het kader van de totstandkoming van bestemmingsplannen, zoals opgenomen in artikel 3.1.6 lid 5 onder a van het *Besluit ruimtelijke ordening*.

Nu zo'n zestig jaar na de realisatie bouw of aanleg, zijn deze wederopbouwgebieden als gevolg van maatschappelijke en sociaaleconomische veranderingen, object van (ingrijpende) vernieuwingsoperaties. De uitdaging hierbij is om ontwikkelingen en vernieuwing hand-in-hand te laten gaan met het behoud van het bijzondere karakter van deze gebieden.

Kennis, inzicht en begrip van de cultuurhistorische waarden van de wederopbouwgebieden en hun ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis zijn van belang bij het maken van weloverwogen keuzes in de planvormingsprocessen. Dit gebiedsdocument is bedoeld ter ondersteuning hiervan en brengt de bijzondere kernkwaliteiten van één van deze gebieden in beeld: de naoorlogse wijk Heuvel.

30 wederopbouwgebieden van Nationaal Belang

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Methodiek en leeswijzer

De methodiek is er op gericht de kernkwaliteiten uit de Wederopbouwperiode te analyseren en herkenbaar in beeld te brengen. Als basis voor de ruimtelijke analyse zijn bestaande studies gebruikt, waar nodig aangevuld met een veldbezoek om de bureaustudie te toetsen. In het colofon van dit document is opgenomen welke studies en rapporten als basis gebruikt zijn voor dit gebiedsdocument. De inhoudelijke focus van de gebiedsdocumenten ligt op de Wederopbouwperiode en de actuele situatie van het gebied. Om de context van de ontwikkelingen te begrijpen, zijn waar nodig relevante ontwikkelingen uit andere tijdsperiodes meegenomen in de analyse.

In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de wederopbouwperiode in het algemeen en de specifieke ontwikkelingen met betrekking tot de naoorlogse woonwijken (planmatig opgezette uitbreidingswijken) in het bijzonder. In de erna volgende hoofdstukken wordt ingezoomd op het onderhavige gebied en wordt door middel van een gebiedsanalyse geuid wat de specifieke kernkwaliteiten zijn die dit gebied tot een wederopbouwgebied van nationaal belang maken.

Bron: gemeentearchief Emmen.

De wederopbouwperiode

Nederland maakte tussen 1945 en 1965 een ongeken­de transformatie door. In ruimtelijk, economisch en in sociaal­maatschappelijk opzicht veranderde ons land ingrijpend. Na de Tweede Wereldoorlog was veel landelijk gebied, gebouwde omgeving en infrastructuur zwaar beschadigd geraakt, stonden onder water of lagen compleet in puin. Het herstel van de oorlogsschade en de wederopbouw begon al in de oorlog. Steden en dorpen herrezen uit het puin dankzij krachtige samenwerking en een sterke centrale sturing. In deze periode zijn veel innovatieve en ongeken­de ontwerpen gerealiseerd, zowel bij stedelijk herstel en uitbreiding als bij de herinrichting van het landelijk gebied en de aanleg van nieuw land.

Wijkgedachte

Na de oorlog was er grote woningnood in Nederland en de sociaaleconomische omstandigheden waren dramatisch. Steden werden gezien als te massaal en daardoor bedreigend voor een goede samenleving vanwege de slechte woon- en leefomstandigheden en het gebrek aan sociale cohesie binnen de wijken en alle mogelijke negatieve consequenties die daarmee konden samenhangen. Al voor de oorlog waren stedelijke gebieden verpauperd of in slechte staat en boden ze onvoldoende ruimte aan de bevolkingsgroei.

De ‘wijkgedachte’, die in de jaren twintig al in Nederland bekend was als ordenend concept, werd na de oorlog nader uitgewerkt door de studiegroep Bos in het boek *De stad der toekomst, de toekomst der stad* (1946). Vanuit sociologisch oogpunt ging deze wijkbenadering uit van een maximale grootte van de wijk en het gezin kwam centraal te staan als hoeksteen van de samenleving. Wonen, werken, verkeer en recreatie werden nauwkeurig geordend en veelal van elkaar gescheiden. Elke wijk werd opgebouwd uit buurten, wooneenheden met eigen voorzieningen. In de buurten waren winkels voor de dagelijkse behoeften binnen bereik. Op wijkniveau waren er

ook andere voorzieningen zoals scholen, kappers, banken, een bibliotheek, kledingwinkels en kerken aanwezig. Deze opbouw moest het gemeenschapsgevoel stimuleren en de chaotische groei van steden tegengaan. Het katholieke zuiden van Nederland kende een variant op dit type indeling en opbouw. Hier werden deze wijken ‘parochiewijken’ genoemd, waarbij de kerk letterlijk en figuurlijk centraal stond. De wijkgedachte is een belangrijk uitgangspunt geweest voor de ontwikkeling van de stedenbouw in de naoorlogse periode.

Licht, lucht en ruimte

De wederopbouw was ook een periode van optimisme en modernisering. Nieuwe materialen, productiemethoden en verkavelingspatronen deden hun intrede, evenals de nieuwe wijkinrichting met veel groen. Het motto van de naoorlogse stadsuitbreidingen werd: ‘licht, lucht en ruimte’. Dit vertaalde zich niet alleen naar de bebouwing, maar vooral ook naar de stedenbouwkundige compositie van de ruimte, waarin de groenstructuur en de openbare ruimte een belangrijk aandeel hadden. De grens tussen particuliere, gemeenschappelijke en openbare ruimte is daarbij minder evident dan bij het gesloten bouw­blok. Kenmerkend is de herhaling van verkavelingsvormen tot stedenbouwkundige eenheden. De woningtypologie verschilt ook van de vooroorlogse uitbreidingen. Rijtjeswoningen en gestapelde meergezinswoningen in open bebouwing overheersen, vaak in seriematige bouw.

Wijkgedachte.

Bron: Katholiek Bouwblad 1947.

Introductie Heuvel

De wijk Heuvel is als eerste naoorlogse wijk in Breda grotendeels tussen 1949 en 1955 gebouwd en bestaat uit een meer traditionalistisch* en een meer functionalistisch* deel. Het plan besloeg ongeveer 3.150 woningen, bedoeld voor de lagere middenstand en de arbeidersklasse.

Het stedenbouwkundig plan is van Pieter Verhagen, de twee belangrijkste delen zijn later ingericht en [grotendeels] architectonisch ingevuld door Marinus Granpré Molière, vertegenwoordiger van de Delftse School,* en de gematigd modernist Frits Peutz.

Situering en definiëring

Samen met de voormalige dorpskern Princenhage beslaat de wijk het zuidwestelijk deel van Breda. De oevers van de Aa of Weerijls begrenzen de wijk aan de oost- en zuidkant. De wijk is aangelegd tussen twee bestaande doorgaande noord-zuidroutes met lintbebouwing, de tracés Haagweg – Heuvelstraat en Oranjeboomstraat – Talmastraat.

Hieraan is later een nieuwe interne hoofdstructuur toegevoegd: de Dr. Struyckenstraat. Dit is de belangrijkste wijkontsluitingsweg in het verlengde van de Weerijssingel.

Heuvel is vrij ver van het stadscentrum gelegen, maar ligt dicht tegen de rondweg in het zuiden en de snelweg in het westen aan.

* Zie begrippenlijst achterin

Kernkwaliteiten

In Heuvel zijn zowel de ruimtelijke kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte als de architectonische uitwerking ervan hoog. Ook zijn de belangrijkste structuren en ensembles in de wijk nog steeds gaaf.

De drie belangrijkste, ruimtelijk onderscheidende kernkwaliteiten van Heuvel zijn:

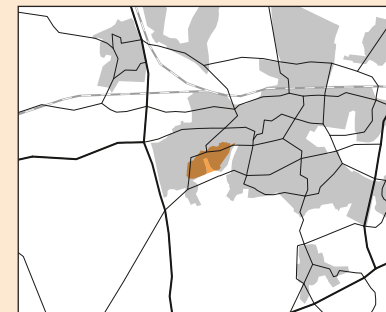
1. De combinatie van moderne en traditionele stedenbouw en architectuur.
2. De hoge kwaliteit van de architectuur en inrichting van de openbare ruimte en het groen.
3. De groepering van buurten rondom pleinen.

Voor de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed reden om de wijk te selecteren als wederopbouwgebied van nationaal belang.

Deze drie kernkwaliteiten worden hierna verder toegelicht.

Kerngegevens

Kaart

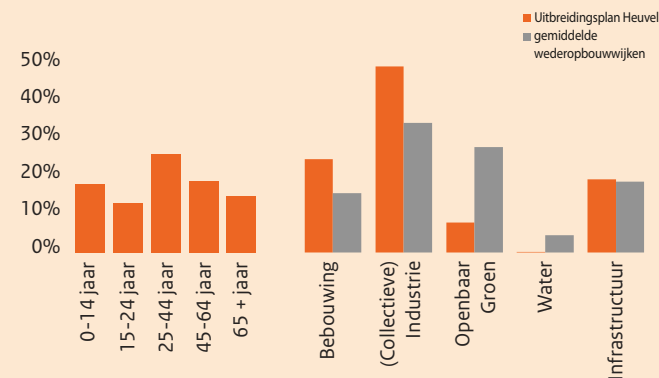

Algemene gegevens

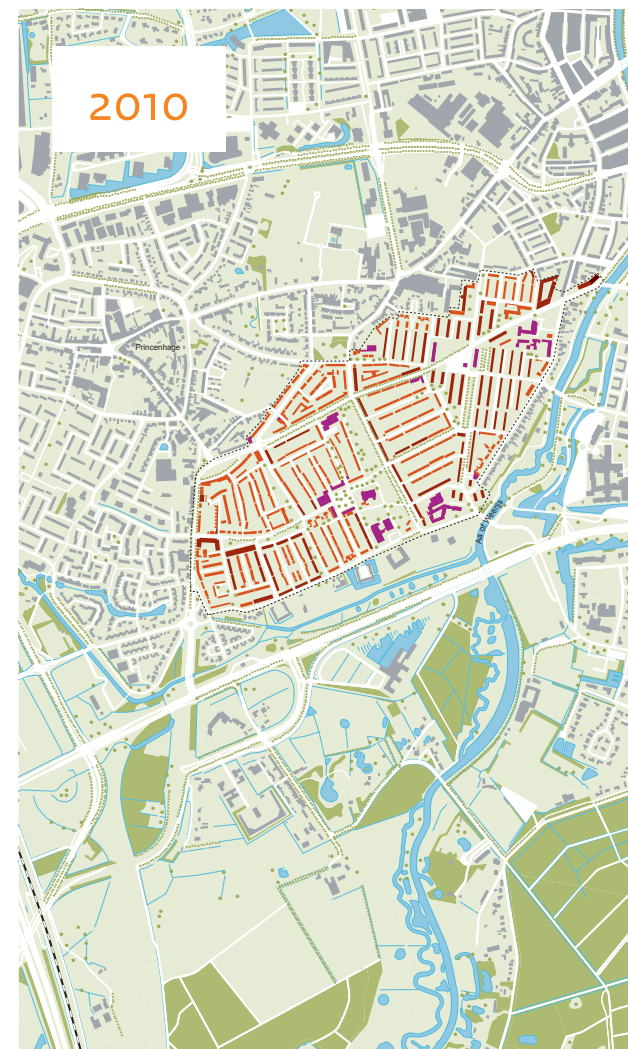
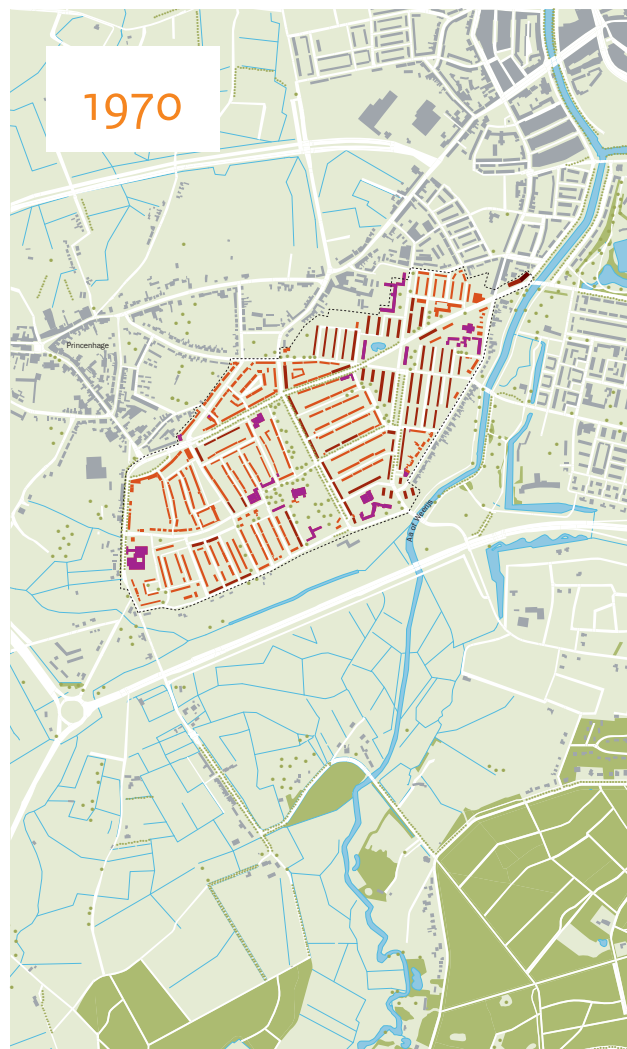
- Wijk: Heuvel
- Stedenbouwkundigen: P. Verhagen, M.J. Granpré Molière en F.P.J. Peutz
- Diverse architecten: Granpré Molière, Peutz, Evers en Sarlemijn, Van Kranendonk, Van Groenendael
- Planvorming: 1947 - 1949
- Uitvoering: 1949 - 1955
- Aantal woningen bij oplevering: 3.150
- Oppervlakte wijk: 90 ha
- Bevolkingsdichtheid: 9.299 inwoners/km²

Bevolkingsopbouw*

Grondgebruik*

* bron: Atlas voor Gemeenten 2014.

Het gebied waar De Heuvel zou worden aangelegd, in 1930. De Heuvel in 1970 en 2010. Kaarten: MUST.

Stedenbouwkundige analyse

Planontwikkeling en uitgangspunten voor het ontwerp

Heuvel was tot de annexatie van 1942 onderdeel van één van de 23 agrarische buurtschappen waaruit de gemeente Princenhage bestond.

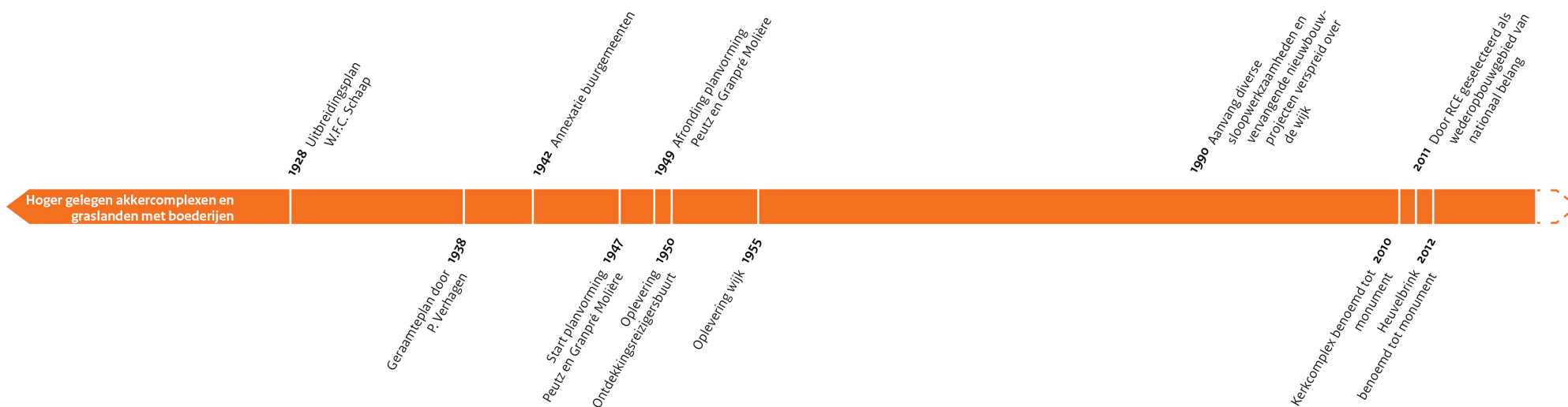
In 1928 deed ir. Schaap een aanzet voor de uitbreiding van Breda met een gezamenlijk uitbreidingsplan van de gemeenten Breda, Ginneken, Princenhage en Teteringen. Dat leidde voor Heuvel tot een gedetailleerd stratenplan, op basis waarvan nog tussen 1948 en 1950 de Ontdekkingsreizigersbuurt werd gerealiseerd. Intussen had stedenbouwkundige Pieter Verhagen, compagnon van Granpré Molière, in 1938 het zogenaamde Geraamteplan ontworpen voor Breda en de drie buurgemeenten. Op deze plankaart is Heuvel niet meer dan een gele vlek met de Dr. Struyckenstraat als nieuw ontworpen wijkontsluiting. Die hoofdopzet is in het Uitbreidingsplan in Hoofdzaak uit 1947 aangevuld met het structurerende groen van de latere Heuvelbrink.

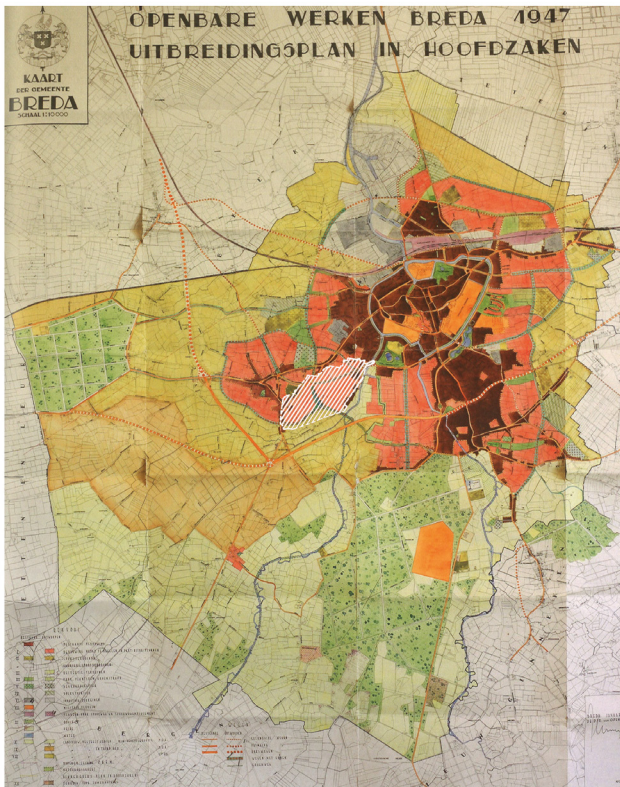
In dat jaar vroeg de burgemeester van Breda de katholieke architecten Granpré Molière en Peutz om plannen te maken voor de resterende bouwterreinen aan weerszijden van de Ontdekkingsreizigersbuurt die zoals gezegd al in voorbereiding was (zie kaart op p.11).

Plan Verhagen

Voor Verhagen was het bestaande landschap bepalend voor de situering en compositie van een stadsuitbreiding. Hij verbond de reeds aanwezige landschappelijke kwaliteiten van een plek met de stedenbouwkundige structuur van de wijk. Het groene buitengebied langs de Turfvaart aan de zuidkant van de wijk trok hij met de wigvormige, groene Heuvelbrink door tot in de stad. Daarbij stelde hij dat er meer vrijheid was voor ingrepen bij een open polderlandschap, wat in Breda het geval was.

Wel handhaafde hij de historische wegen om zijn compositie aan op te hangen: Heuvelstraat, Oranjeboomstraat, Flierstraat. Als stedenbouwer ging hij uit van een aantal moderne inzichten. De structuur van woonstraten legde hij hoofdzakelijk noord-zuid gericht aan voor een optimale bezonning van de woningen. Deze oriëntatie stond haaks op de Ontdekkingsreizigersbuurt die iets eerder werd gebouwd op basis van het ontwerp van Schaap. Anders dan in de traditionele stedenbouw, waarbij het stratenplan leidend was, richtte Verhagen zich op een hoger schaalniveau: de structurering van de ruimte. Hij bepaalde dus niet de positie en compositie van de bebouwing. Wel gaf hij de plek en de richting van het groen aan als structurerend onderdeel van het plan. Door de omvang van de wijk Heuvel meende hij dat forse groenstructuren van belang waren voor de recreatie van de wijkbewoner. Naast het groen langs de Turfvaart integreerde hij ook de loop van de Aa of de Weerijns in zijn stedelijke plannen.

Geraamteplan van P. Verhagen uit 1947.

Bron: Steenhuis, M. [2007], *Stedenbouw in het landschap - Pieter Verhagen [1882-1950]*.

Situering wijk in Breda

In zijn ontwerp ging hij uit van de wijkgedachte;* de wijk diende te worden ingericht naar de behoefte van de toekomstige bewonersgemeenschap. Afhankelijk daarvan zou ook de keuze van de woningtypologie en het voorzieningenpakket, en daarmee de nadere stedenbouwkundige inrichting, bepaald worden. Daarbij sprak hij geen voorkeur uit voor een bepaalde architectuurstijl. De vrijheid in het plan van Verhagen maakte het mogelijk dat er een duidelijk onderscheid ontstond tussen de meer traditionele invulling van Granpré Molière in het zuidwestelijke deel van Heuvel, en de meer zakelijk-rationele invulling van Peutz in het noordoostelijke deel. Daar tussenin ligt de enkele jaren oudere Ontdekkingsreizigersbuurt. Heuvel is een weerspiegeling van de verschillende stedenbouwkundige invullingen van het vroeg-naoorlogse denken.

Granpré Molière

Granpré Molière zag de wijk als de fysieke verbeelding van een hechte katholieke gemeenschap. Zijn parochiewijk,* bedoeld voor mensen die van het platteland kwamen, moest de overgang van platteland naar stad verzachten door een vooral dorps karakter te creëren.

Architectonische schoonheid was volgens Granpré Molière gelegen in eenvoud. Architectuur diende niet op modieuze maar op 'eeuwige' waarden te zijn gebaseerd. Dat betekende

niet dat hij niet open stond voor vernieuwing. Samen met de architecten van de verschillende deelprojecten (zie kaart p.18) experimenteerde hij onder andere met de hoogte van de bebouwing en verkavelingsvormen. Wel bleef de traditionele beslotenheid van de straatwanden in relatie tot maatvoering en samenhang van bebouwing het leidende ontwerpprincipes.

Peutz

Voor Peutz was stedenbouw vooral een kwestie van het ordenen van verschillende functies, waarbij de sociale samenhang van de wijk- of parochiegedachte onder andere tot uitdrukking kwam in de inrichting van de pleinen en de collectieve tuinen. Onder het naoorlogse motto 'licht, lucht en ruimte' streefde Peutz naar een open stadsbeeld. In zijn stedenbouwkundige plannen hield hij vast aan de principes van de moderne stedenbouw, zoals functieordering en -scheiding, en de noord-zuid positionering van de woonblokken. De modernistische vormgeving van zijn ontwerp komt tot uitdrukking in de vrije plaatsing van de woonblokken in het groen, waardoor de bouwblokken de ruimte bepalen en niet de straatwanden, zoals bij Granpré Molière.

Bebouwingsrichting in de drie buurten.

Stedenbouwkundige opzet

De buurten van Peutz en Granpré Molière zijn allebei georganiseerd rondom centrale pleinen. Daarentegen is de verkaveling van beide buurten totaal verschillend: open strokenbouw* bij Peutz en gesloten bouwblokken bij Granpré Molière.

Granpré Molière

In het deel van Granpré Molière vormt de kerk van OLV van Altijddurende Bijstand het hart van de wijk. Daaromheen liggen de voorzieningen aan het Monseigneur Nolensplein. De wijk heeft een tuinwijkstructuur met besloten woonstraten en kleinschalige bouwblokken van veelal ééngezins-rijwoningen en enkele portieketageflats. De woonbuurten zijn gegroepeerd rondom de pleinen in de wijk en de bouwblokken zijn rug-aan-rug gebouwd met privétuinen op de binnenterreinen.

Peutz

Ook in het plan van Peutz neemt het plein een belangrijke plaats in. Het Dr. Struyckenplein is het centrale winkelplein. Het plein wordt diagonaal doorsneden door de Dr. Struyckenstraat. Rondom het plein ontwierp Peutz een strenge noord-zuid strokenverkaveling. De stroken zijn ingevuld met portieketageflats van drie en vier bouwlagen, destijds een noviteit in Breda. Deze portieketagewoningen plaatste hij op ruime afstand van elkaar, zodat de gebouwen niet in elkaars schaduw zouden staan. Dit leverde ruime straatprofielen op. De voordeuren lagen aan de woonstraat en de woningen grensden met hun achterzijde aan gemeenschappelijke binnentuinen. Het groen omspoelde de woningen en liep over in de binnentuinen.

Zicht op Heuvel vanuit het zuidelijke buitengebied. Foto: Nadine van den Berg.

Zicht op het buitengebied vanaf de Heuvelbrink. Foto: Nadine van den Berg.

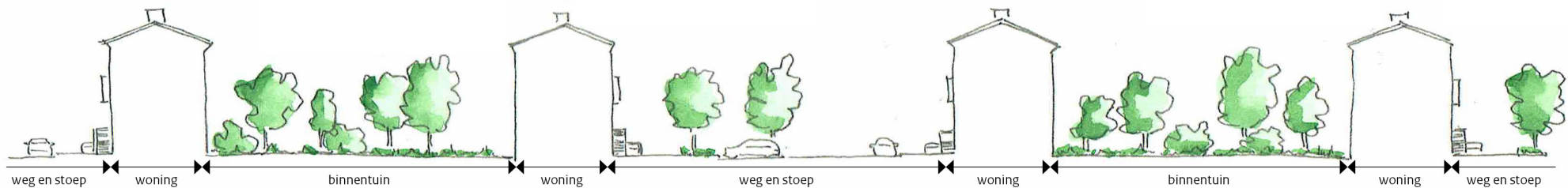
Stedenbouwkundige opzet Heuvel: drie buurten met woningen rondom pleinen en de groene Heuvelbrink.

Aanpassingen en vernieuwingen

De afgelopen jaren heeft de wijk verschillende vernieuwingsoperaties ondergaan. In het deel van Peutz zijn aan het Don Boscolein eengezinswoningen gebouwd en aan de Verbeetenstraat is de bebouwing deels vervangen. De stroken tussen de Jan Ligthartstraat en de Fröbelstraat zijn in 2015 gesloopt en wachten op een nieuwe invulling. Het Dr. Struyckenplein is heringericht met nieuwe woontorens en winkels om een levendiger plein te creëren. De parochiekerk aan de Oranjeboomstraat is gesloopt om plaats te maken voor een nieuwbouwcomplex.

In de zuidwesthoek van het Granpré-Molièredel is tussen 1990 en 2009 een aantal woonblokken gesloopt en vervangen door nieuwe blokken, met poortgebouwen en hogere bebouwing aan de randen. In hun vormgeving, zoals de dakoverstekken, lessenaardaken, betonelementen en raammaten, verwijzen ze naar de oorspronkelijke architectuur. De OLV-kerk is gereno-veerd en doet dienst als buurthuis, bibliotheek en gezondheidscentrum, als onderdeel van een brede school. De OLV-kerk, een waardevolle identiteitsdrager van de wijk, is in 2010 aangewezen als Rijksmonument.

De cultuurhistorische identiteit heeft een rol gehad bij de ontwikkelingen waardoor de identiteit op basis van fysieke en historische kenmerken grotendeels behouden is gebleven.

Straatprofiel in het deel van Peutz: minimaal 25 meter breed en gemeenschappelijke binnentuinen.

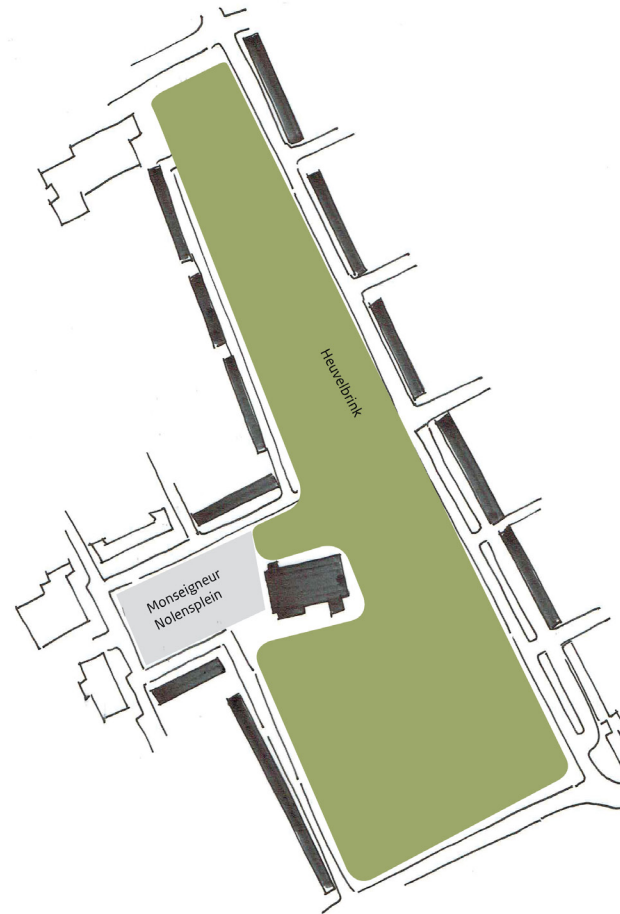
Combinatie van moderne en traditionele stedenbouw en architectuur

De cultuurhistorische waarde van de wijk wordt deels bepaald door de verschillende stedenbouwkundige invullingen die in Heuvel samenkomen. De herkenbaarheid van de verschillen tussen de buurten is wezenlijk voor de waarde van de wijk als geheel, omdat ze elkaar versterken en omdat de combinatie zeldzaam is.

Modernisering van de stedenbouw in Breda

Granpré Molière creëerde een herkenbaar dorps karakter met de centrale brink, een terugkerende toepassing in zijn ontwerpen uit die tijd, waaraan hij de kerk als scharnierpunt plaatste in dit wijkdeel. Ruimtelijk valt de kerk extra op door de gebruikelijke oost-westoriëntatie in relatie tot de noordwest-zuidoost richting van de Heuvelbrink. De vrije ligging wordt versterkt door de groenaanleg. Aan de voorzijde van de kerk ligt het besloten Monseigneur Nolensplein met kleinschalige woon- en winkelbebouwing. De centrumfuncties en het kerkelijke centrum zijn traditioneel bij elkaar geplaatst en bieden ruimte voor ontmoeting.

In lijn met de parochiegedachte zijn alle typen woningen in dit deel vertegenwoordigd, zodat bewoners gedurende de gehele levenscyclus wooncarrière kunnen maken binnen de wijk. De verkaveling sluit aan op het fijnmazige systeem van hoofd- en zijstraten. De open hoeken zorgen voor een minder massieve uitstraling dan de traditionele gesloten bouwblokken. Door het opdelen van lange bouwblokken kon men beter de eigen woning herkennen en konden de binnenterreinen goed worden ontsloten. Ook de tuindorpachtige stedenbouw, waarbij gebruik werd gemaakt van knikken, vernauwingen en rooilijnverspruingen, zorgt voor variatie en een menselijke maat in de verschillende woonbuurten.

Vrije ligging van de kerk tussen de Heuvelbrink en het plein. ▲

Functionalisme

In het noordoostelijke deel ontwierp Peutz een totaal andere buurt. Volgens het functionalisme* dat Peutz aanhing, dienden stedelijke functies in ruimtelijke zin van elkaar gescheiden te worden. Dit resulteerde onder andere in een apart commercieel en kerkelijk centrum. De winkels situeerde hij aan het Dr. Struyckenplein, los van de bestaande parochiekerk aan de Oranjeboomstraat.

De verkavelingswijze resulteert in een enigszins uniform bebouwingsbeeld dat wordt gedomineerd door een zich herhalend, strak patroon van noord-zuid geplaatste stroken portieketagewoningen, georiënteerd op de zon.

De consequent doorgevoerde verkavelingsrichting staat los van de ondergrond en de omgeving, hetgeen zorgt voor wigvormige (rest)ruimtes die overwegend een groene invulling hebben gekregen.

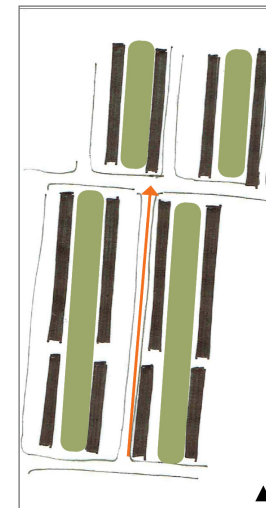
Peutz voorkwam een te rigide beeld door verschuivingen aan te brengen in het patroon van langgerekte stroken. De zichtlijn loopt niet door, maar stopt op de kopse kant van het volgende woonblok en zijn binnentuin. Deze verschuiving levert wisselende ruimtebeelden op.

- Strak patroon van noord-zuid strokenbouw.
- Wigvormige 'rest'ruimtes.

Verschuivingen in het patroon van lange stroken.

Zicht eindigt op de kopse kant van het volgende woonblok.

Subtiele verspringingen van de stroken bouwblokken in het wijkdeel van Peutz. Foto: Nadine van den Berg.

Traditionele en moderne architectuur: dorps versus stedelijk

Het grootste verschil tussen het wijkdeel van Peutz en van Granpré Molière is dat Peutz één integraal ontwerp maakte voor stedenbouw en architectuur. Hierdoor is de eenheid in dit deel groter dan in het deel van Granpré Molière. De combinatie van portiekflats en strokenbouw zorgde ook voor een meer stedelijke uitstraling.

En hoewel Peutz' stedenbouwkundig ontwerp functionalistisch was, was hij in de architectonische vormgeving van de portiekflats minder modern.

Granpré Molière liet de invulling van de verschillende buurten in zijn deel grotendeels over aan verschillende andere architecten. Dit resulteerde in een mix van bebouwing en buurten met elk een eigen karakter en stijl, zoals de Delftse School (Meester Stormstraat e.o.), Bossche School* [westzijde Thorbeckeplein] en in een meer gemengde stijl [westzijde Heuvelbrink].

Granpré Molière maakte in tegenstelling tot Peutz een duidelijk onderscheid in de vormgeving van woonhuizen enerzijds [eenvoudig en ingetogen] en publieke gebouwen anderzijds [representatief en monumentaal]. Bovendien besteedde hij en zijn navolgers veel aandacht aan allerlei overgangsmotieven die bemiddelen tussen het openbare en het private domein, zoals hagen, smalle stoepen met schamppalen en geaccentueerde entrees. In het deel van Peutz zijn iconen of hoogteaccenten juist vermeden of ondergeschikt aan de verkavelingsstructuur.

Het vakblad Bouw uit 1950 typeerde in een artikel over Heuvel het verschil binnen de wijk als volgt: *“bij Peutz geen intimiteit in de straten; de mens woont hier allereerst in de stad, dan pas in de straat. Niet het erf doch de lichtinval is maatgevend. Bij Molière intimiteit. Kleine spelingen bij een kleine schaal. Hier woont in de allereerste plaats de mens”*.

Voor Granpré Molière is de mens in de eerste plaats een individu in onderscheid; bij Peutz is de mens juist een individu in gelijkheid.

Hoge kwaliteit van de architectuur en inrichting openbare ruimte en het groen

Zowel in het deel van Granpré Molière als in het deel van Peutz zijn de architectuur, de woonensembles en de inrichting van de openbare ruimte nog grotendeels intact en hebben de verschillende onderdelen een belangrijke cultuurhistorische waarde. Deze waarde wordt alleen niet altijd [h]erkend. Dat heeft onder andere te maken met de huidige staat van de woningen en de veranderende [woon]wensen. De woningen zijn relatief ondiep, klein en hokkerig. En door de toegenomen individualisering functioneren de collectieve binnentuinen niet meer zoals ooit bedoeld.

Architectuur

De architectonische waarde van Heuvel wordt niet alleen bepaald door de losse elementen en uitgangspunten die de afzonderlijke ontwerpers toepasten, maar ook door de mate van samenhang in de architectuur.

Die samenhang zit in het materiaalgebruik [baksteenarchitectuur], de zorgvuldige detaillering, het terughoudende kleurgebruik en de geringe diepte van de wooneenheden, die zorgt voor smalle silhouetten. In beide delen is dit op verschillende wijzen toegepast. De architectonische vormgeving in beide delen is rijk ten opzichte van, bijvoorbeeld, de bijna schrale architectuur van de Ontdekkingsreizigersbuurt.

Granpré Molière

Omdat het deel van Granpré Molière is ingevuld door verschillende architecten, kent de wijk veel variatie en verschillende stijlen. Eengezinsrijwoningen van maximaal twee woonlagen overheersen, maar onder andere aan de Heuvelbrink en langs het Thorbeckeplein zijn etagewoningen van driehoog te vinden. Ze accentueren de groene hoofdstructuur, en langs de Heuvelbrink vormen ze een duidelijke scheiding met de oost-west geplaatste eengezinswoningen in de Ontdekkingsreizigersbuurt.

Subtiële verspringingen van de stroken bouwblokken in het wijkdeel van Peutz. Foto: Nadine van den Berg.

De meeste woningen zijn van baksteen en hebben pannendaken met een flauwe dakhelling. In de gevels zijn diverse metselornamenten aangebracht. Deze variëren van subtiële banden van uitstekende koppenlagen tot zogenaamde muizentandjes en gemetselde bogen boven de muuropeningen.

De woningen aan de westzijde van het Thorbeckeplein, bedoeld voor de middenklasse, zijn gebouwd in Bossche Schoolstijl, een ontwerp van Evers en Sarlemijn. De eengezinswoningen met voortuintjes liggen aan een brede groenstrook met risalerende bouwdelen waarin de entree is geplaatst. De woningen zijn rijk geornamenteerd en worden begeleid door een rij knotbomen. De etagewoningen aan de overzijde [van Siebers en Van Dael] zijn relatief sober, maar als contrast karakteristiek.

Ook bejaardenhuis Maria Mediatrix [1949-1952] is een ontwerp van Evers en Sarlemijn en uitgevoerd in Bossche Schoolstijl. Het kloostervormige, witte gebouw rondom een open hof is één van de 'monumentale onderdelen' van de wijk.

Andere beeldbepalende gebouwen zijn de reeds genoemde kerk OLV van Altijddurende Bijstand [1952-1953] met pastorie en de bebouwing aan het Monseigneur Nolensplein. De kerk is van architectuurhistorische waarde vanwege de compositie van de bouwdelen, de maatverhoudingen, de esthetische kwaliteit, het materiaalgebruik en de zorgvuldige detaillering van het siermetselwerk en de tegeltableaus. De bebouwing aan het Monseigneur Nolensplein [1953-1956] is ontworpen door diverse architecten in traditionalistische stijl.

Granpré Molière en Froger

De Rouville de Meux

Evers en Sarlemijn

Siebers en Van Dael

Mol

Diverse architecten ontwierpen de verschillende buurten in het wijkdeel van Granpré Molière.

Peutz

In het deel van Peutz domineert middelhoogbouw van drie of vier woonlagen het beeld. Hoewel de uitwerking varieert, zijn de meeste blokken van Peutz volgens een aantal vaste vormprincipes opgebouwd. De woonblokken kenmerken zich door de toepassing van een plint met souterrain. Collectieve trap-entrees vormen zowel een plek voor ontmoeting als de overgang van buiten naar binnen; van publiek, via collectief naar privé. Net als de verticale indeling van de gevels is dit type entree eigenlijk een traditioneel element of verwijzing hiernaar.

De architectuur van de bouwblokken is ingetogen en collectief van opzet, maar tegelijkertijd geraffineerd en meer gedifferentieerd dan een eerste blik doet vermoeden (zie de kaart op p.21). Juist dit is bepalend voor de uitstraling van de wijk. Ook hier heeft de middelhoogbouw opvallende, ranke silhouetten als gevolg van de geringe woningdiepte. De gevels hebben een regelmatige, soms spiegelbeeldige ritmiek met erkers. De achterzijde van de blokken is vrij gesloten en naar de tuinen gericht. De flauwe dakhellingen, het ruwe metselwerk met baarden [uitstulpende voegnaden] en het terughoudende kleurgebruik zijn consequent toegepast.

Het 'monumentale' bejaardenhuis Maria Mediatrix [1949-1952] van Evers en Sarlemijn. Foto: Nadine van den Berg.

Hoewel Peutz geen opvallende architectuur heeft toegepast, is er in zijn wijkdeel wel degelijk een aantal beeldbepalende gebouwen van andere architecten te vinden, veelal gekoppeld aan de infrastructuur. Bijvoorbeeld de Brugflat [P.K. van Eijkelenburg, 1957] en de B.L.O. School. De Brugflat markeert de entree naar het Heuvelkwartier en was destijds de hoogste flat van Breda. De B.L.O. School in de Verbeetenstraat [W.J. Bunnik, 1949-1950] valt op door haar donkere baksteen en ornamenten, zoals een natuurstenen deuromlijsting met fronton, ramen met roeeverdeling, lijsten en een deelzuiltje.

Variatie in architectuur bouwblokken Peutz.

Bron: G. Andela en DAT [2014]

Inrichting openbaar groen

Belangrijk voor de stedenbouwkundige kwaliteit van Heuvel is de groenstructuur. Deze wordt in het zuidelijke deel gevormd door twee grote langwerpige groenzones in noord-zuidrichting: deze groene 'aders' zijn de verbinding van de stad met de groene oevers van de Aa of Weerijns in het buitengebied. De belangrijkste hiervan is de Heuvelbrink. De kwaliteit van de Heuvelbrink wordt bepaald door de vorm, de bebouwingsranden in Delftse Schoolstijl en door de lange rijen platanen aan de rand van het grote grasveld. Het vormt een sterk contrast met het verharde Monseigneur Nolensplein, waarmee het in open verbinding staat.

De groenstrook bij het Thorbeckeplein loopt in haakvorm door in de Flierstraat. Daar deelt een plantsoenstrook met boombeplanting het straatprofiel in tweeën en scheidt het hoofd- en ventwegen van elkaar. De buurtontsluitingswegen Dr. Struyckenstraat en Heuvelbrink hebben laanbeplanting. In het oostelijke deel van Peutz geen concentratie maar juist een gelijkmatige spreiding van het groen over de diverse woonstraten. Zo staat het plantsoen aan het Planciusplein in verbinding met het Dr. Struyckenplein.

De woongebouwen worden omgeven door bescheiden groenstroken die vroeger in verbinding stonden met semi-openbare tuinen tussen de woonblokken. De openbare ruimte functioneerde vooral als ontmoetingsplek.

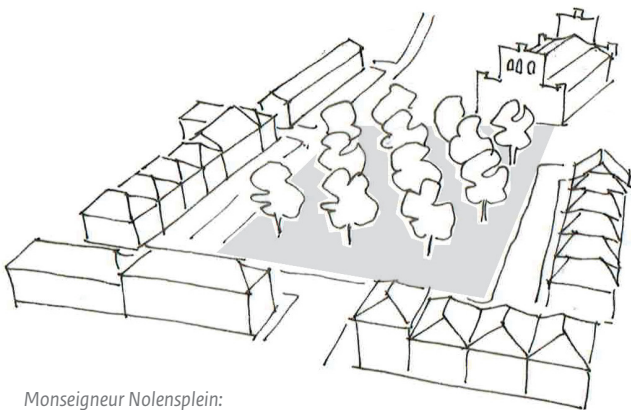

Heuvelbrink met op de achtergrond de OLV kerk van Altijddurende Bijstand. Fotografie: Nadine van den Berg.

Groepering van buurten rondom pleinen

Heuvel kent verschillende pleinen die bepalend zijn voor de ruimtelijke en sociale identiteit van de wijk en daarmee structurerend werken. De positie van de pleinen in relatie tot de buurten is in Heuvel van belang. Pleinen werden in de naoorlogse periode in sociaal opzicht gezien als ontmoetingsplek die als zodanig een belangrijke bijdrage konden leveren aan de nagestreefde gemeenschapsvorming. Dit is in beide delen verschillend ingevuld.

Monseigneur Nolensplein:

- Drie wanden middenstandswoningen.
- Met als bijzonder accent de licht gedraaide kerk.

Monseigneur Nolensplein [middenstandsbuurt]

Aan het traditionele Monseigneur Nolensplein van Granpré Molière zijn winkelvoorzieningen en kerk bij elkaar gebracht. De middenstandswoningen vormen drie zijden van het plein, de vierde is de kerk OLV van Altijddurende Bijstand. Het licht gedraaide [oost-west georiënteerde] kerkgebouw en het doorzicht naar de brink geven een speels, ruimtelijk effect aan het plein.

De pleinwanden zijn architectonisch nadrukkelijk niet als één complex samengesteld, maar worden gevormd door panden met verschillende gevels en goothoogten. In de plint bevinden zich de voorzieningen. Het autoverkeer wordt om het plein heen geleid. Samen met de bomen in het midden, heeft het ruime plein veel weg van een traditioneel dorpsplein met een kerk op de brink. De kerk is een belangrijk accent tussen het verharde plein en de groene ruimte van de Heuvelbrink. De verschillende woonbuurten liggen aan weerszijden van het plein.

Het plein vervult in sociaal-maatschappelijk opzicht een centrale rol. Vroeger vanwege de plek die de kerk innam binnen de gemeenschap; tegenwoordig omdat de kerk samen met de nieuwe school een multifunctioneel buurtcentrum is geworden.

Thorbeckeplein [arbeiders- en bejaardenbuurt]

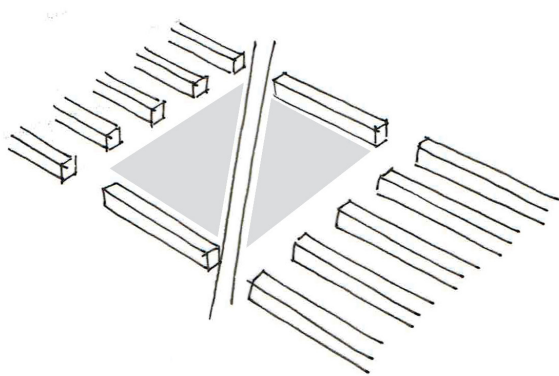
Het Thorbeckeplein is het andere plein in dit deel van de wijk, maar het heeft een ander karakter. Aan de ene zijde liggen de Bossche Schoolwoningen van Evers & Sarlemijn en het monumentale bejaardentehuis Maria Mediatrix. Aan de overzijde staan portiekwoningen die zorgen voor de ruimtelijke werking van het plein. Vanaf het zuiden is via de Flierstraat een duidelijk zichtlijn aanwezig richting de kerk OLV van Altijddurende Bijstand.

Monseigneur Nolensplein. Foto: Nadine van den Berg.

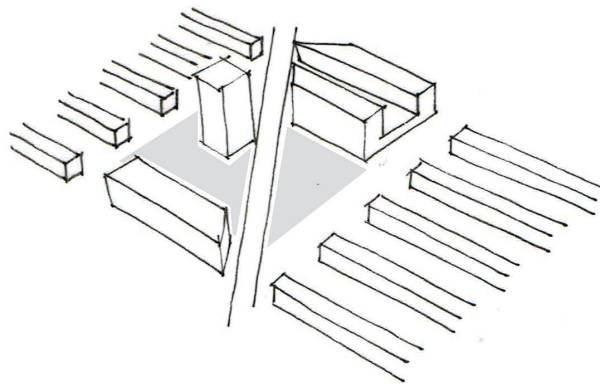
Dr. Struyckenplein [voorzieningenplein aan doorgaande weg]

Het diagonaal doorsneden Dr. Struyckenplein wordt tegenwoordig 'bij elkaar gehouden' door twee hogere [nieuwbouw] torens met winkelvoorzieningen in de plinten. Daardoor is het plein minder weids en overzichtelijker geworden. Aan dit plein concentreerde Peutz alle voorzieningen van de buurt. Hij hield in navolging van de principes van het Nieuwe Bouwen de kerkelijke en de commerciële en verzorgende voorzieningen strikt gescheiden. Het plein 'onderbreekt' het strenge strokenpatroon en groepeerde in ruimtelijke zin de woonblokken in woonbuurtjes.

Oorspronkelijke situatie:

- Het verharde Dr. Struyckenplein met voorzieningen deelt het wijkdeel van Peutz op in verschillende buurten.
- De doorgaande Dr. Struyckenstraat doorsnijdt het plein.

Huidige situatie:

- De hogere nieuwbouw houdt het plein 'bij elkaar', maar maakt het ook minder weids en overzichtelijker.

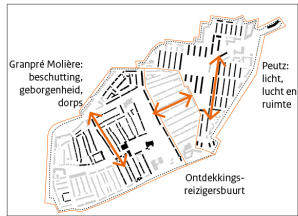
Planciusplein [groen knooppunt van de wijk]

Het groene Planciusplein vormt een knooppunt waar verschillende ruimtelijke structuren samenkomen. De Verbeetenstraat verbindt het deel ten noorden van het Dr. Struyckenplein met het zuidelijke deel, waar het doorloopt in het langgerekte Planciusplein. Het plein deelt dit deel van de wijk op in een oost- en een westkant en zorgt daarmee voor afwisseling.

Het groene Planciusplein in het wijkdeel van Peutz. Foto: Nadine van den Berg.

Kernkwaliteitenkaart

#1 Drie deelgebieden

#1 Combinatie van moderne en traditionele stedenbouw en architectuur

#2 Groene hoofdstructuur en verbinding met omliggende landschap

#3 Groepering van buurten rondom pleinen

- #1 combinatie van moderne en traditionele stedenbouw en architectuur
- #2 hoge kwaliteit van architectuur en inrichting openbare ruimte en groen
- #3 groepering van buurten rondom pleinen

- wijkgrens
- bebouwing
- winkel
- kerk
- school en overige voorzieningen
- deelgebieden Grandpré Molière, Ontdekkingsreizigersbuurt en Peutz
- wijk centrum
- groene hoofdstructuur
- verbinding met het landschap
- binnentuinen semi openbaar
- laanbomen
- solitaire bomen
- water
- plein
- hoofdweg
- secundaire weg

Begrippenlijst

Bouwkunde

Woning typologieën:

Drive-in-woning

Bij een drive-in-woning bevindt zich op de begane grond of op -1 een afgesloten garage. Het woongedeelte is op de eerste verdieping gelegen.

Duplexwoningen

Duplexwoningen zijn eengezinshuizen die gesplitst zijn in twee woonlagen om ruimte te bieden voor twee gezinnen. Deze woningen werden na de oorlog gebouwd met de bedoeling om er na de woningnood weer één ruime woning van te maken. De woningnood hield langer aan en bovendien bleek het ombouwen duurder dan gedacht, waardoor dit weinig of pas veel later is gedaan.

Maisonnettes

Maisonnettes zijn woningen in een groter gebouw, zoals een flat of appartementencomplex, met meerdere verdiepingen per woning. Ook dit was in die tijd in de Nederlandse woningbouw een nieuw type.

Woonensemble

(vaste) Compositie van verschillende losstaande wooneenheden

Systeembouw

De term systeembouw heeft betrekking op meerdere vormen van industrieel bouwen:

stapelbouw - het stapelen van muren met (steeds grotere) lichte betonnen elementen. Deze worden meestal bekleed met baksteen.

montagebouw - bouwen met geprefabriceerde onderdelen, zoals kozijnen, kastwanden, maar ook complete puien en badkamers. Later werden ook fabrieken op de bouwplaatsen zelf gebouwd voor met name grote elementenbouw, zoals wanden en vloeren.

gietbouw - (dragende) wanden en vloeren worden op de plek zelf gegoten in tijdelijke of blijvende bekisting. Ook nu nog is systeembouw meestal een combinatie van gietbouw en montagebouw.

skeletbouw - opbouw van geprefabriceerde kolommen en liggers. Deze worden aan de buitenzijde bekleed.

Stromingen

Bossche School

Begin jaren vijftig kwam de benaming 'Bossche School' voor het eerst in zwang. Het betrof een postacademische architectuuropleiding in Den Bosch, die haar oorsprong vond in de naoorlogse opgave van de kerkenbouw. Bij deze vroeg naoorlogse architectuurstroming, waarvan Dom Hans van der Laan, samen met zijn broer Nico de grondlegger was, draaide alles om verhoudingen. De ontwerpen zijn gebaseerd op het 'Plastisch Getal', de derde macht van de gulden snede. De verschillende onderdelen van een gebouw werden via een stelsel van verhoudingen op elkaar afgestemd. In hun zoektocht naar deze essentie van de architectuur bestudeerden de cursisten historische religieuze bouwwerken. De stijlkenmerken daarvan klonken nog jaren door in het werk van Bossche Schoolarchitecten.

De architectuurstroming kenmerkt zich door soberheid en de afwezigheid van versieringen en het gebruik van in Nederland beschikbare, traditionele, materialen, zoals baksteen, beton, hout en keramische dakpannen. Alhoewel ornamenten

nauwelijks worden toegepast, is de detaillering van raampartijen, daklijsten en erkers geraffineerd. Gevellijsten, timpanen en [doorlopende] lateien, afkomstig uit de klassieke bouwkunst, behoren tot de karakteristieke vormtaal van de vroege Bossche School. Met het ambachtelijk metselwerk en de tamelijk traditionele en klassieke vormtaal vloeien de Bossche en Delftse School in veel naoorlogse ontwerpen naadloos in elkaar over.

Delftse School

De Delftse School is een traditionalistische architectuurbeweging die in de eerste helft van de twintigste eeuw ontstond en voortduurde tot halverwege de jaren vijftig. De Delftse School werd geïnspireerd en aangevoerd door Marinus Jan Granpré Molière, architect en docent aan de Technische Hogeschool van Delft. Hij had een levensbeschouwelijke visie op het bouwen waarin 'eeuwige waarden' centraal stonden: gericht op een herleving van historische betekenissen, vormen en materialen. De architectuurstroming legt de nadruk op een ambachtelijke vormtaal, met het accent op bakstenen gevels en zadeldaken met keramische pannendaken. De Delftse School wordt dikwijls beschouwd als de conservatieve tegenhanger van de modernistische architectuur van het Nieuwe Bouwen en de ornamentele bouwkunst van de Amsterdamse School, twee dominante richtingen in de Nederlandse architectuur tijdens het interbellum. Granpré Molière beschouwde het Nieuwe Bouwen als 'onbesuisd,' terwijl hij de Amsterdamse School te 'wulps' vond. Bouwkunst moest volgens hem 'nederig en zelf vergetend' zijn.

Modernisme / Het Nieuwe Bouwen / Functionalisme

Onder modernisme wordt de fundamenteel nieuwe architectuurstroming die begin zoe eeuw ontstond verstaan, in Nederland bekend onder de naam *het Nieuwe Bouwen* [of Nieuwe Zakelijkheid en Functionalisme]. De 'modernen' bepleitten een

rationele architectuur met een vormentaal die 'berust op het begrip van constructie'. De architectuur van het Nieuwe Bouwen kenmerkte zich door rechte lijnen, geometrische en abstracte vormen, lichte constructies van staal en beton, grote ramen, een vrije gevelindeling en een open plattegrond. De binnen- en buitenruimtes werden met elkaar verbonden, waardoor licht, lucht en ruimte werd gecreëerd. De gevels werden vaak wit gepleisterd. In de stedenbouw richt het modernisme zich meer op de wetenschappelijke onderbouwing van de inrichting op basis van onderzoek naar de verhouding van de verschillende functies en de samenstelling van de bewonersgroepen. Het programma voor de wijk is richtinggevend voor de ordening en het ontwerp. Dit betekent ook een grotere zelfstandigheid van het ontwerp ten opzichte van de bestaande stad.

Het Nieuwe Bouwen was in grote mate een sociaal geëngageerde beweging geïnspireerd door het socialisme. Net als in Duitsland, hadden De 8 [Amsterdam] en De Opbouw [Rotterdam] grote interesse in het vraagstuk van de sociale woningbouw: wat is de beste manier om de lage klasse onder goede omstandigheden te huisvesten?

In deze periode kwam ook de planologie de voornamelijk op onderzoek gerichte stedenbouwkunde binnen. Traditioneel was de stedenbouwkunde gericht op vorm, vanaf het modernisme werd functie en de ordening van de functies binnen een wijk een factor binnen de stedenbouw.

CIAM - Congrès Internationaux d'Architecture Moderne, opgericht in 1928 als overlegorgaan voor modernistische architecten met een serie spraakmakende internationale conferenties over moderne architectuur en stedenbouw. Het diende als instrument om een nieuwe manier van wonen en bouwen te stimuleren. De Amsterdamse De 8 en de Rotterdamse Opbouw vormden samen de Nederlandse CIAM-groep. In 1960 was de laatste CIAM bijeenkomst.

Traditionalisme

Het begrip traditionalisme verwijst naar het doelbewust teruggrijpen op tradities bij het bouwen wat betreft vorm, maar ook wat betreft constructie en functie.

In Nederland ging de baksteenarchitectuur van de jaren twintig in de vorm van het traditionalisme na 1945 door, naast het opkomende modernisme. De baksteenbouw was nu niet langer modern expressionistisch, maar juist behoudend en gebaseerd op de nationale bouwtraditie van sobere baksteengevels met een vlakke en symmetrische opzet. Het traditionalisme kijkt eerder naar regionale dan naar nationale of internationale stijlen en gaat uit van architectuur die het vlak benadrukt. Kenmerkend voor het naoorlogse traditionalisme zijn de toepassing van vertrouwde gebouwtypologieën, archetypische bouwvormen, bemiddelende overgangsmotieven, introverte beslotenheid, ambachtelijke bouwtechnieken, hiërarchische gevelcomposities waarin de achterliggende functies afleesbaar zijn, hellende daken, markante schoorstenen en de voorliefde voor de materialen baksteen, hout, smeedijzer en natuursteen. In de stedenbouw komt het traditionalisme tot uiting in het begrip harmonie en de esthetische ontwerpprincipes van morfologische en visuele samenhang en afwisseling van beslotenheid en openheid. De nadruk ligt meer op het stratenplan dan in het vormgeven van de ruimte op een groter schaalniveau. Ook richt het ontwerp zich op continuïteit en op harmonie met de bestaande context.

Stedenbouwkunde

Bouwblok

Een bouwperceel dat de volledige ruimte inneemt tussen vier straten.

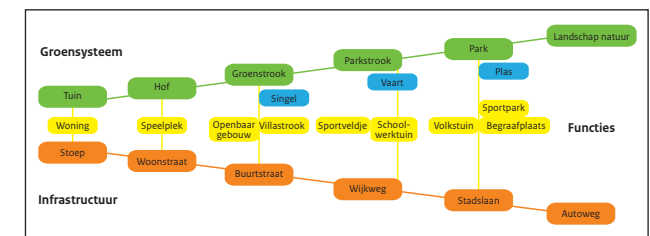
Core

In 1951 werd op de achtste editie van het CIAM-congres het functionalistische ideeëngoed uit de vooroorlogse periode van CIAM 'gehumaniseerd'. De menselijke maat werd uitgangspunt. Vanaf dat moment sprak men van 'de core', wat staat voor de materiële uitdrukking van het gemeenschapsgevoel. Het stond voor ontmoeting en wederzijdse betrekking. Dit kon ruim worden opgevat, van plein en winkelcentrum tot park.

Cul-de-sac-ontsluiting

Doodlopende weg, alleen bedoeld voor bestemmingsverkeer om woongebieden verkeersluw te houden.

Hiërarchie

Bron: Y. Feddes [2011], *De groene kracht*

Hofvorm

Verkaveling waarbij verschillende, los van elkaar staande, wooneenheden op zo'n manier zijn gegroepeerd dat ze een hof formeren: een al dan niet openbare, centrale ruimte, meestal

met groene invulling soms ook liep een weg door de hof of waren er parkeerplaatsen gerealiseerd in de centrale ruimte. Een in Amsterdam ontwikkeld naoorlogs verkavelingstype met een minder statische compositie dan voorheen en een gunstig aantal woningen per hectare.

Molenwiekverkaveling

Compositie waarbij de voorkant en de kopse kant van een flat of strook elkaar afwisselen aan de straatkant. Het is een speelsere compositie *dan een hofverkaveling en is daar vaak een verschuiving van.*

Stempelbouw

Stempelbouw (ook wel stempelverkaveling) is een verkavelingsprincipe dat in Nederland veel is toegepast in de wederopbouwperiode. Bij stempelbouw bestaat een wijk uit een zich herhalend patroon van (kleine) woonensembles. Deze groepering wordt ook wel de stempel genoemd. Deze stempels zijn grotendeels identiek en hebben ook dezelfde oriëntatie, maar zijn vaak verschoven ten opzichte van elkaar of gespiegeld.

De herhaalbare eenheid kreeg de scheldnaam 'stempel' opgeplakt toen deze evolueerde naar een gestandaardiseerde variant.

Strokenbouw

Strokenbouw is een stedenbouwkundig verkavelingsprincipe, waarbij de bebouwing in parallelle, vrijstaande rijen is geordend, zoveel mogelijk georiënteerd op de zon. De woningen zijn vaak niet gekoppeld aan straten, maar staan hier 'los' van. Vaak wordt de bebouwing ontsloten door woonpaden aan de noordkant.

Tuinstadmodel

Concept geïntroduceerd in 1898 door sociaal hervormer Ebenezer Howard dat op verschillende plekken navolging kreeg. Het tuinstadmodel beloofde in zowel sociaal als ruimtelijk opzicht een oplossing te bieden voor de industriële samenleving. Het is als het ware de voorloper van de wijkgedachte. Nieuwe steden ontstonden op het platteland in de buurt van industrie en werden van fabrieken gescheiden door een groenzone, bedoeld voor recreatie en ontspanning. De stad werd niet langer gezien als een gesloten geheel, maar als plek waar groen vanuit het omringende landschap tot diep in de stad doordrong. Het landschap lag niet langer aan de rand van de stad, maar kwam in de stad zelf te liggen om daar lucht en ontspanning te bieden aan bewoners.

Wijkgedachte/Parochiewijk

De naoorlogse stedenbouw uit de wederopbouwperiode is sterk gebaseerd op de wijkgedachte en werd als denkbeeld voor het eerst bekend door het boek *De stad der toekomst, de toekomst der stad* (1946). De begrip kan gedefinieerd worden als: het stichten van een complete, stedelijke gemeenschap van beperktere omvang, in een ruimtelijk vormgegeven geheel van stedelijke functies. De ruimtelijke en sociale oorsprong ligt in de Angelsaksische begrippen *neighbourhood unit* en *de garden city*. Zowel de ruimtelijke als de sociologische kant kende een hiërarchische structuur: woning – buurt – wijk – stadsdeel – stad, met het gezin als hoeksteen van de samenleving. In Nederland is de wijkgedachte sterk verbonden met het fenomeen 'de maakbaarheid van de samenleving' en de begrippen licht, lucht en ruimte. De grootte van de wijk was gebaseerd op het aantal inwoners en de hoeveelheid woningen en voorzieningen, zoals winkels, scholen, kerken, medische faciliteiten en sport en recreatievoorzieningen, daarvoor nodig waren. In plaats van vooroorlogse gesloten bouwblokken,

gelegen aan -soms benauwde- straten, waren de woningen en de overige gebouwen meestal gegroepeerd in open bebouwing en gelegen in ruim bemeten groen.

De parochiewijk (echelon paroissial) is een sociaal-ruimtelijk stedenbouwkundig model dat in naoorlogs katholiek zuidelijk Nederland voorop stond. Hierbij kreeg de kerk een prominente positie midden in de wijk toebedeeld, als belangrijkste baken. De wijkgrootte was afgestemd op de gemiddelde omvang van een parochie. In de parochiewijk stond het wonen en het gezinsleven centraal. Het idee was om in de snel veranderende wereld het overzicht te blijven houden en geborgenheid te creëren.

Wooneenheid

In Ommoord staat de wooneenheid gelijk aan een flatgebouw. De term 'wooneenheid' is gebaseerd op het ordeningsprincipe dat de Franse stedenbouwers aanduiden met de term 'echelon domestique' (50 tot 150 gezinnen). De bouwsteen van een woonwijk was een groep huizenrijen of 'wooneenheden'. Alle rijen in deze wooneenheid hadden een gelijke oriëntering, gericht op ideale bezonning. Verder werd gesteld dat deze rijen konden worden ingevuld met eengezinswoningen, etagewoningen of een combinatie van beide.

Bron: Architectenweb.nl | Blom, A., B. Jansen, M. van der Heide [2004], *De typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken* | RCE [2004], *Monumenten van de prille welvaartsstaat* | Haan, H. de, I. Haagsma [1996], *Plastisch lexicon: een beknopte encyclopedie van de 'Bossche School'*

Geraadpleegde literatuur

Andela, G. en DAT [2014], *Verkenning mogelijkheden van behoud van bouwdelen in het plangebied F1 van de Heuvel te Breda*

Blom, A. [2013], *Atlas van de wederopbouw Nederland 1940-1965 - ontwerpen aan stad en land*

Blom, A., B. Jansen, M. van der Heide [2004], *De typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken*

Eversdijk, E., Gemeente Breda [2013], *Fine fleur in Heuvel*

Gemeente Breda, *Visie Heuvel 2010-2015*

Meijel, L. van, F. Ziegler [2010], *Naoorlogse woonwijken Breda [1940-1970]: cultuurhistorische gebiedsverkenning*

Steenhuis, M. [2007], *Stedenbouw in het landschap - Pieter Verhagen [1882-1950]*

Timmer, P.J. [2009], *waarderingkader naoorlogse woonwijk De Heuvel Breda*

Westerhuis, L. [2015], *De woonwijken van Granpré Molière - Een vergelijkend onderzoek tussen het Tuindorp Vreewijk te Rotterdam en de woonwijk De Heuvel te Breda*

Colofon

Gebiedsdocument De Heuvel

Productie: De PlaatsMakers

Samenstelling en Tekst: Marlijn van der Hoeven

Kaartmateriaal en tekeningen:
Tim van Oosterbos, Marije Weijers

Eindredactie: Nadine van den Berg

Coverfoto: Nadine van den Berg

Ontwerp: Tegenwind grafisch ontwerp

Begeleidingscommissie: Marc Berends,
Anita Blom, Leon van Meijel, Jon van Rooijen,
Doris Schmutzhart, Kya Verhagen

Voor dit document is geput uit bestaand[e] onderzoek en rapportages. De kaarten in dit document zijn gebaseerd op kaarten van MUST uit 2010. Het is daarom mogelijk dat aanpassingen van na 2010 in de kaarten in dit document ontbreken.

Bij het tot stand komen van deze publicatie is zoveel mogelijk getracht toestemming te krijgen voor het beeldgebruik van de oorspronkelijk rechthebbenden of hun uitgevers. Indien een rechthebbende denkt aanspraak te kunnen maken op een beeld, dan kunt u contact opnemen met InfoDesk info@cultureelerfgoed.nl.

©Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2016

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed staat voor de bescherming van het roerende en onroerende erfgoed van nationaal belang. Met specialistische kennis stimuleert de dienst een goede zorg voor archeologie, monumenten, cultuurlandschap, beeldende kunst en kunstnijverheid.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort
Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort
033 – 421 7 421 | fax 033 – 421 7 799
info@cultureelerfgoed.nl
www.cultureelerfgoed.nl